

16097 NUMARALI TEMETTÜÂT DEFTERİNE GÖRE HARPUT ASURÎ MAHALLESİ

*The Harput Assyrian Neighborhood According to the 16097
Numbered Temettuât Registers*

İbrahim ERDOĞDU*

Özet

Osmanlı sosyo-ekonomik tarihinin önemli kaynaklarından olan temettüât defterleri, ait oldukları dönemin sosyal ve ekonomik özelliklerini yansıtan çok önemli veriler ihtiva etmektedir. Bu çalışmada Tanzimat ile birlikte uygulamaya konulan vergi reformunun bir aracı olan H.1260-61/M.1844-45 temettüât tahrirleri çerçevesinde, Harput şehrinin beş Ermeni mahallesinden birisi olan Asurî Mahallesi hane reislerinin cizye kapsamındaki sosyo-ekonomik durumları çok yönlü olarak sorgulanmakta ve bazı tespitler yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Harput, temettuât, cizye, Asurî, gayrimüslim, âlâ, evsât, ednâ.

Abstract

Temettuât defters, one of the major sources of Otoman socio-economic history of the period, contain important data as regards to the social and economic characteristics of the era they reflect. In this study being a tool of tax reform implemented with the Tanzimat, and around the framework of H.1260-61/ M.1844-45 temettü tahrirs, socio-economic situations of the household heads of five Armenian neighborhoods of the City of Harput in the Assyrian neighborhood are being questioned in many respects in the context of the capitation tax and made some determinations

Keywords: Harput, temettuât, cizye, Assyrian, non-Muslim, âlâ, evsât, ednâ

Giriş

Temettüât sayımlarının amacı, vergi sisteminde yapılacak düzenlemeler için gerekli bilgilerin toplanmasıdır. Yani bu sayımlar servet ve kazancı esas alan ve herkesin ödeme gücüne göre vergilendirilmesi için yapılan çalışmalar olup, vergi yükümlülüğü olanların mali durumlarına göre belirlenmiştir. Dolayısıyla defterlerde Müslüman-gayrimüslim hane reislerinin sahip oldukları arazi, hayvan sayısı, ticaret ve zanaat gelirleri ile gayri menkul gelirleri yer almaktadır.

* Yrd. Doç. Dr. Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi/NİĞDE ierdogdu@nigde.edu.tr

Tanzimat'ın ilanından sonra ele alınan önemli konulardan birisi vergi reformu idi. Bu reformun önemli bir kısmını mali alanda yapılan bazı düzenlemeler oluşturuyordu. Merkezi hazinenin teşekkülü, her türlü gelirin hazinede toplanması, giderlerin hazineden karşılanması, vergi yükümlülükleri, muafiyetler, vergi kalemlerinin sayısının azaltılması veya tek bir isim altında birleştirilmesi, vergi tahsilinde uygulanacak yeni usuller, iltizam usulünün kaldırılması gibi çeşitli konular bu düzenlemeler arasındaydı¹. Bu düzenlemelerle hayata geçirilen uygulamalar, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde geleneksel vergi sistemi yerine çağdaş bir vergi sistemine geçişin veya dönüşümün başlangıcını oluşturmaktadır. Bu alandaki en temel değişiklik ise daha önce farklı isimlerle toplanan vergilerin yerine tek bir verginin getirilmesi ve mükelleflerin mali gücünün esas alınmasıdır.

Gülhane Fermanı'nın ilanından sonra 19 Zilka'de 1255 (12 Ocak 1840) tarihinde yayınlanan bir talimat-ı seniyye ile muhassıllar nezaretinde olmak üzere her yerde halkın isim, şöhret, emlak ve arazileri, hayvanlarının miktarı; tüccar ve esnafın yıllık gelirlerinin yazıldığı defterler tutulması emredilmiştir.

Muhassılların sair işler yanında bunları bizzat yapmalarının mümkün olamayacağı düşünüldüğünden her kazaya, oranın ileri gelenlerinden meclis tarafından seçilecek birinin başkanlığında olmak üzere bir kâtip tayiniyle sayımların yapılması, ancak hazırlanacak defterlerin mutlak surette muhassıl tarafından kontrolüyle kimsenin mal ve mülkü ile kazancının eksik gösterilmemesi, suiistimalde bulunanların cezalandırılacağı bildirilmiştir².

Nitekim merkezin taşradaki mali durumu kontrol altına almaya yönelik girişimi, vergi memuru olarak çalışmak üzere muhassılların atanması ile başladı³. Vergiyi vali ve ayanın kontrolünden alarak doğrudan devlet hazinesi adına tahsil edilmesini sağlayacak maaşlı devlet memurları olan

¹ Bkz. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s. 365; Abdülkâfî Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990, s. 70.

² Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisâdî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleten*, LIX/225, Ankara 1995, s. 395.

³ Tanzimat'tan önce vergilerin tevzi' ve bunların toplanması cemaat liderlerinin, şehrin ileri gelenlerinin, esnaf temsilcilerinin yardım ve teklifleriyle tespit edilir, vergilerin tahsili ise mültezimler tarafından yapılırdı. Tanzimat'la birlikte iltizam usulünün kaldırılması ile birlikte mültezimlerin vergileri tahsil etme görevleri son buldu. İltizam usulü kaldırılınca 25 Ocak 1840'ta tarafından düzenlenen bir talimatname ile muhassıllık kuruldu. İktisadî ve mali sahalarda *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye* yapılması düşünülen ıslahatlar için sancak merkezlerine gönderilen vali yetkisinde ancak validen bağımsız yüksek rütbeli maliye memurları olan muhassılların yanında muhassıl meclisleri kurulacaktı. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2008, s. 183; Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1997, s. 2009.

muhasıllar⁴, gittikleri yerlerde vergilerin miktarı, dağıtımını gibi işlerin organize edilmesi için *muhasıl meclisleri* oluşturacaklardı⁵. Tayin oldukları eyalet veya livaların bütün mali işlerinden sorumlu olan muhasılları görevlerini daha iyi yerine getirebilmeleri için yanlarına nizamiye askerleri alabilecekler, kendilerine yardımcı olmak üzere gittikleri yerlerde beraberlerinde biri mal katibi, diğeri emlak ve nüfus katibi olmak üzere iki katip bulunduracaklar, gerektiğinde başka personel veya askerlerden de yararlanabileceklerdi⁶.

Böylece muhasıllar 25 Ocak 1840 tarihli talimatnamede belirtilen hususlara göre⁷ 1840 yılı başlarından itibaren yanlarına verilen kâtiplerle birlikte mal ve emlak sayımına başladılar. Muhasıllara yardımcı olması için sancak merkezlerinde *Meclis-i Muhassilin* ve daha sonra *Memleket Meclisi* adıyla meclisler kuruldu. Ayrıca muhasıllı olmayan kaza ve kasabalarda beş kişiden oluşacak küçük meclisler teşkil olunacaktı. Bu kişilerin kimlerden oluşacağı ile ilgili talimatnamede sadece *icabına göre tertibi* tavsiye edilmekle birlikte o yerin kadısı, zabıt-i memleketi, muhasıl vekili ve mahallin ileri gelenlerinden iki kişinin bu meclisin üyesi olacağı ifade edilmiştir⁸.

Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde yapılan bu sayımlar sonucu *Emlak ve Arazi ve Hayvanat ve Temettüât Defterleri* adıyla bilinen ilk defter serileri oluşturuldu. Fakat 1840 yılındaki bu ilk temettüât tahririnden beklenen sonuç alınmadı. Üstelik hazine gelirlerinde büyük bir azalma görüldü. Bu başarısızlığın en büyük sebeplerinden birisi bu göreve tayin edilen muhasılların mültezimlerle yakın ilişkili olanlardan seçilmiş olmalarıydı. Ayrıca bazı ailelerin çıkarları zedelendiği için vergi ödemekte

⁴ Bkz. Yücel Özkaya-Ali Akyıldız, "Muhassıl", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXI, İstanbul 2006, s. 18; Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 208; Abdullatif Şener, *a.g.e.*, s. 38-39.

⁵ Bu arada muhasıllar, ellerindeki talimatları gittikleri yerlerdeki tüm belde ileri gelenleri önünde okuyup anlaşılmayan hususları açıklayacak ve bundan sonra her yerde kurulacak olan muhasıl meclisi üyeleri ile birlikte memleketin durumuna göre verginin tespit, tevzi ve peşin tahsilini yapacak gerekli masraflar bu meblağdan karşılanacak ve artanı hazineye gönderilecekti. Bkz. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara 2000, s. 33.

⁶ Musa Çadırcı, *a.g.e.*, s. 209; Abdullatif Şener, *a.g.e.*, s. 38; Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 2001, s. 43.

⁷ Muhasılların uymakla yükümlü oldukları 25 Ocak 1840 tarihli Talimat-ı Seniyye'nin temettüât tahrirleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Akgündüz-Said Öztürk, *Yozgat Temettüât Defterleri*, I, İstanbul 2000, s. 28-29. Ayrıca temettüât sayımlarını düzenleyen diğer nizamname örnekleri için bkz. Nuri Adıyeke, "Temettüât Sayımları Ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 11, Ankara 2000, s. 769-825.

⁸ Halil İnalçık, *a.g.e.*, s. 364.

direniyorlardı⁹. Mal varlıklarını vakfetmiş gösteriyorlardı. Bazı kazalarda yüksek bazılarında düşük vergilerin alınması, şahıslar bazında kaydedilen vergilerin gerçeğinden farklı oranlarda çıkması, bazı kazalarda vergi indirimi yapılırken bazı yerlerde artış yapılması sonucu ortaya çıkan yolsuzluk ve usulsüzlükler, bilgisizlik, ulaşım problemleri ve sayım esnasında adaletin gözetilmemesi bu tahrirlerde istenilen sonuçların alınamamasının en önemli sebepleri arasındaydı¹⁰.

Nihayet devlet, iktisadi alanda merkezi yapıyı tesis etmeyi mümkün kılacak bir alt yapının henüz oluşmadığını düşünerek, eyalet idaresine yeni bir düzen vermek için 1842 yılında muhassıllık teşkilatını lağvedip iltizam sistemine geri dönülmesine karar verdi. *Muhassıl Meclisleri* ise yapı ve işlev bakımından önemli bir değişikliğe uğramadan *Memleket Meclisi* ismiyle varlığını devam ettirdi. Tahrirle ilgili bu meclislerin maliye ve mülkiye memurlarının görevleri de devam edecekti. Valilere mevcut görevlerine ek olarak mali yönetim sorumluluğu yeniden verildi. Her valinin maiyetine bir defterdar, her sancağa bir kaymakam, kazalara halkın içinden seçilmiş yetenekli ve namuslu birer müdür tayin edildi¹¹.

1840/1256 yılındaki temettüât tahrirlerine belirtilen sebeplerden dolayı pek itibar edilmedi. Nitekim 1260-61 (M. 1844-1845) yılı başında *Meclis-i Valâ* yeni bir vergi ıslahı için harekete geçerek eyalet merkezlerinden çağırıldığı eşraf temsilcileri ile görüşüp yeni bir temettüât tahriri yapılması kararı aldı. 1260-61 (M.1844-1845) tarihinde başlatılan bu yeni temettüât sayımına 1256/1840'daki sayıma dahil edilmeyen Erzurum, Diyarbekir ve Yanya gibi eyaletler de dahil edildi¹².

1844-1845 yılları arasında yapılacak tahrirler için merkezden her hangi bir görevli gönderilmeyecekti. Her köyün imamı, muhtarları, gayrimüslim nüfusa sahip mahallelerin ise papaz ve kocabaşları yardımıyla ziraat müdür vekilleri gözetiminde temettüât sayımları başlatılacaktı¹³. Tahrir işlemi bittikten sonra defterlerin sonu, adı geçen bu kişiler tarafından mühürlenip bağlı oldukları kaza müdürlerine, kaza meclisinde kontrol edildikten sonra ise kaymakam veya defterdara teslim edilecekti. Merkez Maliye Hazinesine

⁹ Bu konudaki örnekler için bkz. Coşkun Çakır, “ Tanzimat Dönemi Vergi Uygulamalarında Karşılaşılan Güçlükler Ve Vergi İhtilalleri”, *I.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 51/1, İstanbul 2001, s. 71-95

¹⁰ Musa Çadircı, *a.g.e.*, s. 210-217.

¹¹ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s. 33-43; Ahmed Akgündüz-Said Öztürk, *Yozgat Temettüât Defterleri*, s. 27.

¹² Ahmed Akgündüz-Said Öztürk, *Darende Temettüât Defterleri*, İstanbul 2002, s. 65.

¹³ Bkz. Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara 1989, s. 117.

takım halinde gönderilirken defterlerin birbirine karıştırılmamasına özen gösterilecek, her köyün defteri kaza kaza torbalara konularak ağızları mühürlenecektir¹⁴.

Sonuç olarak, 1844-1845 tarihli temettüât tahrirleri 1840 yılında yapılanı göre çok daha kapsamlı olmasına rağmen, tutulan defterler daha sadedir. Günümüzde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan dokuz katalog içindeki 17447 defterin büyük kısmı 1260/1261 (1844/1845) tarihinde yapılan tahrirlere aittir. *Maliyeden Müdevver* defterler ve *Kamil Kepeci Tasnifi* içerisinde yer alan bu defterler 1988 yılında tasnif edilerek her eyalet kendi içinde alfabetik olarak kazalara ayrılarak numaralandırıldı ve özet bilgilerle ML. VRD. TMT koduyla araştırmacıların hizmetine sunuldu.

Aynı yerleşim bölgelerine ait defterlerin aslı ve suretleri tek numarada toplanmış ve kendi içinde a, b, c, d...harfleri ile gösterilmiştir¹⁵. Şehirler ile birden fazla mahalleden oluşan köylerde ise genellikle her mahalle için bir defter düzenlenmiştir. Defter sayfasının tepesine sırasıyla eyalet-sanacak-kaza adları kaydedildikten sonra, defter bir şehre veya kasabaya ait ise şehir-kasabanın ardından, mahallenin adı yazılmıştır. Mahallesi olmayan köylerde ise sadece köyün adı yazılmıştır.

A-Harput Temettüât Defterleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Varidat Kalemi içerisinde tespit edebildiğimiz Harput ile ilgili temettüât defterleri toplamı 7'dir. Bunlardan 5'i Harput şehir merkezinde Müslüman halkın oturduğu Meydan, Ortak, Esediyye, Kal'e ve Sarahatun Mahalleleri'ne aittir. Bir tanesi gayrimüslimlerin meskûn olduğu Asuri Mahallesi'ne ve geri kalanı ise Harput Sancağı'na tâbi Uluabad Nahiyesi'ne bağlı Hoğu Karyesi'ne aittir¹⁶.

Söz konusu defterlerden Asuri Mahallesi ve Hoğu Karyesi'ne ait olan defterlerin sonunda tahririn bitiş tarihi açıkça belirtilmiş olup (1262/1846), geriye kalan 5 defterin ise düzenlenme tarihine ait bir kayda rastlanmamaktadır. Fakat defterlerin içeriklerinden bu temettüât sayımlarının da yine aynı tarihlere tekâbüle ettiği anlaşılmaktadır. Defterlerin son sayfasında *muhtar-ı evvel* ve *muhtar-ı sânilerle* mahalle imamının; gayrimüslimler de ise *kocabaşlarla* birlikte *papazlarının* mühürleri, vergi

¹⁴ Ahmed Akgündüz-Said Öztürk, *Darende Temettüât Defterleri*, s. 66.

¹⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 395-396; Mustafa Serin, "Osmanlı Arşivinde Bulunan Temettüât Defterleri", *Başbakanlık I. Milli Arşiv Şurası*, Ankara 1998, s. 721-724; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Ankara 1992, s. 281.

¹⁶ Bu 7 defter Niğde Üniversitesi tarafından desteklenen BAP Projesi (SOB 2014/2-BAGEP) kapsamında tarafımızdan hala çalışılmakta olup, kitap haline getirilecektir.

yazımında *hâsılat-ı senevisi* ibaresinin kullanılması, vergi mükelleflerinin tarifleri konusunda ayrıntıya girilmemesi v.s. özellikler Harput temettüâtlarının H.1260-1261 (M.1844-1845) tarihinde başlatılan yeni sayımlar sonucunda oluşturulduklarını göstermektedir¹⁷. Kaldı ki 1840 tarihli temettüât yazımına Erzurum, Yanya ve Diyarbakır gibi eyaletler dahil edilmediğine göre adı geçen defterlerin 1844-46 tarihli olması kuvvetle muhtemeldir¹⁸.

Bu tarihlerde Harput'ta Müslüman mahalle sayısı 16, gayrimüslimlerin oturdukları mahalle sayısı ise 5 olarak tespit edilmiştir¹⁹. Ancak Harput'a bağlı tüm nahiye ve köylerin temettüâtlarını kapsayan ayrıntılı bir deftere tesadüf edilememiş, sadece 6 mahallenin temettüâtını gösteren defterler günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bunların dışında başka defterlerin olup olmadığı, devam eden tasnif çalışmaları sonucunda belki ileride daha da netleşecektir. Zira Harput'a bağlı Hoğu Karyesi'ne ait bir defterin elimizde olması diğer köy ve mahallelere ait defterlerin de mevcut olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Harput mahallelerini kapsayan temettüât defterlerinin fiziki durumları genel olarak iyi olmakla birlikte, Kale ve Meydan Mahallelerine ait defterler diğerlerine göre yıpranmış olup, bazı sayfalarında delinme ve çürükler mevcuttur.

B-Asurî Mahallesi Temettüât Defteri

1-Defterin Özellikleri ve Muhtevası

Üzerinde çalıştığımız Asurî Mahallesi temettüât defteri Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Varidat Kalemi tasnifinde ML.VRD.TMT.d/16097 kod ve sıra numarası ile kayıtlı bir gayrimüslim (Ermeni) mahallesine aittir.

17 x 49 ebadında olan defter ciltsiz olup, toplam 12 sayfadan ibarettir. Defterin 1, 9 ve 12. sayfaları boştur. Kayıtlı hane sayısı toplamı 63'tür.

¹⁷ Temettüât kayıtları arasındaki içerik ve şekil farklılığı için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 397-398.

¹⁸ Bkz. Ahmed Akgündüz-Said Öztürk, *Darende Temettüât Defterleri*, İstanbul 2002, s. 65. Ayrıca Harput'un 1845-1850 tarihleri arasındaki idari taksimatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ 1999, s. 30-31; İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara 1995, s. 329.

¹⁹ Şenol Çelik, "1261/1845 Tarihli Harput Kefalet Defteri ve Bu Deftere Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Harput Şehri", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, VI Elazığ 2014, s. 30-31; Salih Akyel, *19.Yüzyılın İlk Yarısında Harput Şehri'nin Nüfus ve Toplum Yapısı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 2013, s. 31-33; Ahmet Aksın, *a.g.e.*, s. 19.

Defterin sonunda kocabaş, papaz ve muhbire²⁰ ait olduğu tahmin edilen üç mühürden önce tahrir işleminin tamamlandığı, *ehl-i vukufları müferrikleriyle tahkik olunub ketm ve ihfa olunmayarak sebt-i defter olunduğu* ifadesi yer almaktadır. Toplam temettûât yekünü belirtilmemiştir. Ayrıca tahrir işleminin 1262/1846 yılında bitirildiği kaydı düşülmüştür²¹.

Defter *Nefs'i Harput'ta Asurî Mahallesinde mütemekkin reâyânın emlâk ve arâzi ve temettûlarının defteri* ifadesiyle başlamaktadır²². Mahallelilerin haneleri yazılırken *hane* ve *numara* başlıkları kullanılmış, ikisine de aynı numara verilerek 63 hane tamamlanmıştır.

Osmanlı resmi kayıtlarının çok iyi tutulduğu, sağlam kağıtlara ve kolay silinmez mürekkeple yazıldıkları bilinen bir gerçek olmasına rağmen söz konusu defterin yazımında kullanılan mürekkebin, mükelleflerin isimleri, meslekleri, sahip oldukları gayri menkulleri ve yıllık gelirlerinin yazıldığı metin kısmında oldukça koyu renkte görünmesine karşın *hane*, *numara* ve sayısal ifadelerin yer aldığı kısımlarda neredeyse okunamayacak ölçüde renksiz, uçuk ve silik olması, hatta fotokopide hiç görünmemesi, aklımıza defterde iki çeşit mürekkep veya kalem kullanılmış olabileceği ihtimalini getirmektedir. Bu özellik defterin tüm sayfaları için geçerlidir. Müslüman mahallelerine ait diğer defterlerde böyle bir durum söz konusu değildir.

Mükelleflere ait bilgiler her sayfaya iki sütün halinde, beşerli haneler düzeninde ve her hane yukarıdan aşağıya incelen bir üçgen biçiminde adeta baklava dilimini andıran bir yazım stilinde ve 5- 6 satırı geçmeyecek uzunlukta ve özenle kaydedilmiştir.

Hane ve *hane reislerine* ait bilgiler, belli bir sırayla ve düzen içinde yazılmıştır. Önce *hane* ve *hane numarası*, ardından *evin erkek hane reisinin adı* ve *kimin oğlu olduğu* (Borsam veled-i Bogos, Bedros veled-i Ohan, Aslan veled-i Melkon, Toros veled-i Bedros gibi), sonra varsa *cizye mükellefi olan oğlu veya oğulları*, *kardeşi veya kardeşlerinin oğlu veya oğulları*, kısacası aynı evde yaşayan tüm vergi mükellefi erkekler tek tek isimleri belirtilmek suretiyle kaydedilmiştir. Yan yana veya alt alta yazılanlar *kardeş* ise *baba* isimleri ile veya ayrı ayrı yazılabildikleri gibi, sonraki hanede *kardeşi*, *karındaşı*, *veledi*, *diğeri* şeklinde de ifade edilebilmektedirler.

²⁰ Kocabaşların muhbirler ile birlikte yazılmış olması, Harput'ta muhtarlık teşkilatının tam olarak yerleşmediği şeklinde yorumlanmaktadır. Bkz. Şenol Çelik, *a.g.m.*, s. 26. Fakat Müslüman mahallelerine ait diğer 5 temettûât defterinin sonunda *muhtar-ı evvel* ve *muhtar-ı sânilerin* mühürleri bulunmakta ve mahalle isimleri net olarak okunmaktadır.

²¹ BOA. ML.VRD.TMT.d, Nr. 16097, s. 8.

²² BOA. ML.VRD.TMT.d, Nr. 16097, s. 1.

Mahallede yaşayanlar gayrimüslim olduklarından *cizyeye* tabiydiler. Dolayısıyla ismi defterde geçen her erkek mükellefin isminin üstüne *âlâ* (zengin), *evsât* (orta halli) ve *ednâ* (fakir) durumlarını belirten (ع ط ل) harfleri konulmuştur.

Hane reisinin isminden sonra ucu biraz yukarıya meyilli *müstehâk* olduğu *cizyesi* ibaresi ve bu ibarenin hemen üstüne yine *âla*, *evsât* ve *ednâ* anlamında (ع ط ل) harflerinden birisi yazılmıştır. Sahip olunan ev, bağ, bahçe, tarla, dükkân, hayvanat v.s. ile bunlardan elde edilen gelire (*hasılat-ı seneviye*) göre hane reisi mükellefin, hangi dereceden *cizyeye* tabi olacağı belirlendiğine göre öncelikle bu bilgilerin yazıldığı ve *müstehâk* olduğu *cizyesi* ibaresinin sonradan düşüldüğü muhtemeldir.

Nitekim, hane reisinin sahip olduğu emlak, arazi ve hayvanatı kısaca belirtildikten sonra, mesleği veya hangi işle uğraşiyor ise yazılıp *fanca esnafından olarak sanat-ı mezkûre ile me'luf* olduğu ifade edilmekte ve *mersumun bir senede temettüâtı fanca kuruş* kaydı ve yıllık temettüât geliri toptan yazılarak bir diğer haneye geçilmektedir. Bu işlemler aynı tarz ve ibareler ile şablon şeklinde 63 hane için ayrı ayrı uygulanmaktadır.

2-Asurî Mahallesi Hakkında

Asurî Mahallesi, Harput'un en eski gayrimüslim mahallelerinden birisi olup, tahrir defterlerinde ve bazı şer'iyye sicillerinde adı *Norsis* olarak geçmektedir²³.

19. yüzyılda *Asurî Mahallesi* olarak adı değişen mahalle, Harput Kalesi'nin doğu yamaçlarında, kaleye bitişik olan Süryani kilisesi etrafında²⁴ kurulmuş olduğundan dolayı, Süryanilerin yaşadığı bir mahalle olarak bilinmektedir²⁵. Asurluların kalıntıları oldukları iddia edilen²⁶ Süryanilerin, bir zamanlar burada kendi inanç ve geleneklerine göre yaşamış olmaları muhtemeldir. Ancak 1844-46 yıllarında mahallede yaşayanların 16097 numaralı temettüât defterinde geçen adlarından, Süryanice (Merdo, Nesbo, Yaqub, Bağdasar gibi) bir kaç ismin dışında, hepsinin Ermeni ismi taşıdığı görülmektedir.

²³ Bkz. Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989, s. 204; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, I, İstanbul 1958, s. 241; Şenol Çelik, *a.g.m.*, s. 31.

²⁴ Kilise hakkında bilgi için bkz. İshak Tanoğlu, "Harput Süryani Kadim Ortodoks Meryem Ana Kilisesi'nin Dünü ve Bugünü" *F.Ü. Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Elazığ 2013*. Ayrıca bkz. çalışmanın sonundaki eklerde Resim 5,6.

²⁵ Bkz. Ahmet Aksın, *a.g.e.*, s. 129.

²⁶ Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İctimai ve İktisadi Durumu", *Belleten*, XLVII/188, Ankara 1983, s. 1128.

Doğu ve özellikle Güneydoğu Anadolu’da yaşayan Süryanilerin oldukça kalabalık bir bölümünün Osmanlılar zamanında Ermenileşmesi²⁷, bu durumun en somut sebebi olsa gerektir²⁸. Nitekim Harput’taki Süryanilerin zamanla kendi dillerini terk ettikleri, hatta iş hayatında Türkçe, kendi aralarında ise Ermenice konuşmayı tercih ettikleri, Süryanice bilenlerin parmakla gösterilecek kadar az sayıda olduğu ifade edilmektedir²⁹.

Netice itibarıyla temettüât sayımının gerçekleştirildiği tarihte mahalle sakinlerinin Süryani’den ziyade mahalle ismine rağmen Ermeni milletinden olduklarına şüphe yoktur. Dolayısıyla toplam 63 haneli ve Harput’un diğer beş gayrimüslim mahallesine göre en az nüfusa sahip Asurî Mahallesi, Ermenilerden müteşekkil küçük bir mahalledir³⁰.

3-Defterde Yer Alan Hane Reislerinin Meslekleri

Temettüât defterlerinin sosyal tarih açısından önemli özelliklerinden birisi de hane reislerinin mesleklerinin defterde yer almasıdır. 1840 tarihli defterlerde *imam* ve *muhtar* gibi görevliler dışında hane reislerinin eşkılleri verilip meslekleri belirtilmemiştir. Ancak 1844-1845 tarihli defterlerde hane reislerinin meslekleri tek tek yazılmıştır³¹.

16097 numaralı defterde hane reisinin emlak, arazi ve hayvanat durumu belirtilip, ardından *falanca esnafından olarak sanat-ı mezkûre ile me’luf* şeklindeki bir ifade ile hane reisinin mesleği deftere kaydedilmiştir. Mesleği olmayan veya mesleğini icra edemeyecek durumda olanlar için *amelelik ile meşgul* ve *amelmande* gibi kayıtlar düşülmüştür³².

Tespitlerimize göre mahallede *çatıcılık*la uğraşanların sayısı 30’dur. Dolayısıyla 30 hane reisi geçimini *çatıcılık* yaparak sağlamaktadır³³. *Amele*

²⁷ Daha önce Selçuklular zamanında Süryanilerin önemli bir merkezi olan Malatya’da ileriki yüzyıllarda yapılan tahrirlerde Süryanilerin varlığından neredeyse hiç söz edilmemektedir. Yavuz Ercan, *a.g.m.*, s. 1129. Ayrıca Süryanilerin eskiden beri en çok Mardin, Midyat, Diyarbakır, Malatya, Adıyaman, Gaziantep ve eski Harput’ta yaşadıkları bilinmektedir.

²⁸ Asurîlerin 6. yüzyıldan başlayan ve 20. yüzyıl sonlarına kadar devam eden oldukça meşakkatli tarihlerinin ana hatlarıyla özetlendiği bir çalışma için bkz. Sami Kılıç, “Asurîler”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/1, Elazığ 2005, s. 97-106.

²⁹ İshak Sunguroğlu, *a.g.e.*, s. 253-258.

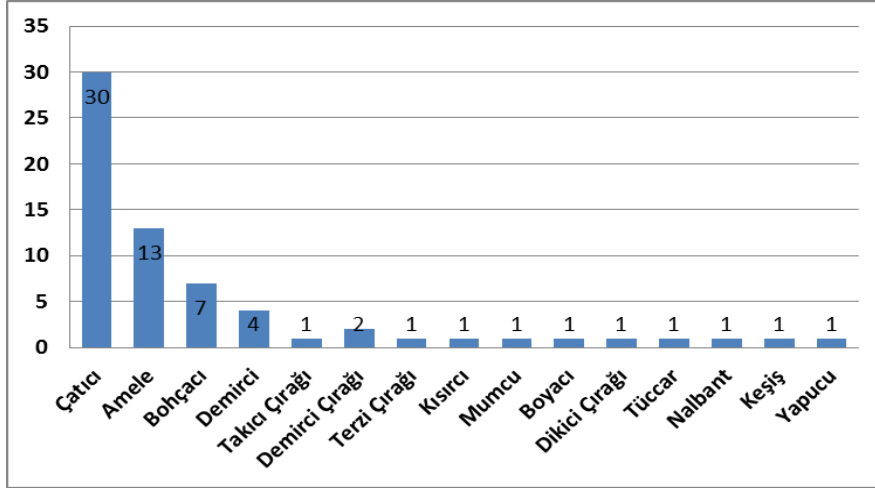
³⁰ Asurî Mahallesi ile diğer gayrimüslim mahallelerinin nüfuslarının mukayesesinin yapıldığı bir çalışmada adı geçen mahallenin en az nüfuslu Ermeni mahallesi olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Salih Akyel, *a.g.t.*, s. 33.

³¹ Mübahat S. Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 402.

³² BOA. ML.VRD.TMT.d, Nr. 16097, s. 4.

³³ BOA. ML.VRD.TMT.d, Nr. 16097, s. 2, 3. Defterde *çatıcı* olarak okuduğumuz (چتاجی) kelimesi bazı sayfalarda (چتاجی) *çıtacı* şeklinde de okunabilecek bir formatta yazılmıştır. Birbirinden ayırt edilmesi güç olan bu iki yazım şekline göre belki *çatıcı* ve *çıtacı*

olarak çalışanların sayısı ise 13'tür. *Bohçacılık* (7 kişi) ve *demircilik* (4 kişi) ile uğraşanların dışında geriye kalan hane reisleri ise tabloda görüldüğü gibi *kasarcı*, *boyacı*, *tüccar*, *nalbant*, *mumcu*, *dikici çırağı*, *yapucu*, *terzi çırağı*, *takıcı* ve *demirci çırağı* gibi meslek dallarında çalışmaktadırlar. Meslekleri belirtilenlerin sayısı 66 olup, bunlardan 3 kişi İstanbul ve Erzurum'dadır³⁴.

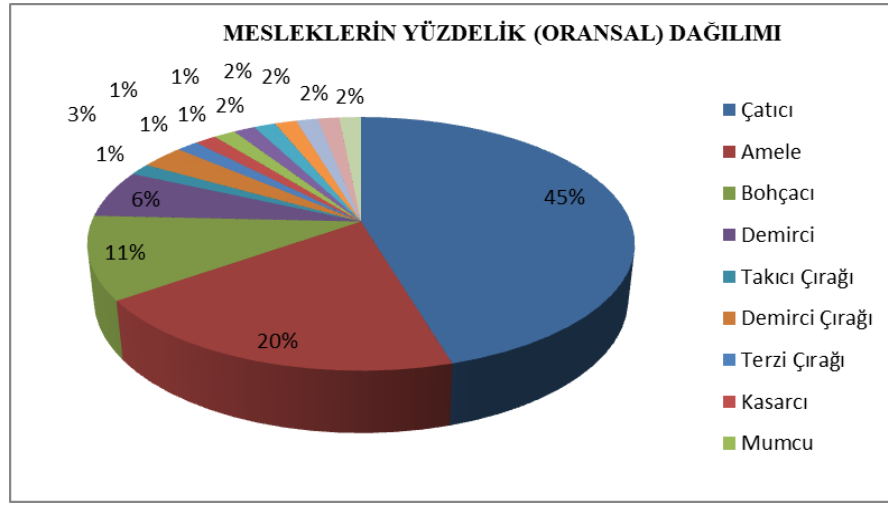

Grafik 1: Asurî Mahallesi Hane Reislerinin Meslekleri (16097 nolu TMT)

Dolayısıyla hane reislerinin mesleklerinin oransal dağılımı % 45 ile *çatıcı* esnafına, % 20 ile *amelelik* yapanlara, % 11 ile *bohçacı* ve % 6 ile *demirci* esnafına tekabül ederken, kalan % 23'lük dilim ise diğer meslek dallarıyla uğraşan hane reislerinden oluşmaktadır.

şeklinde iki ayrı meslek söz konusu olabilir. Veya kaydı tutan kişi bu ayrıntıya pek dikkat etmemiştir. Çoğunluk *çatıcı* olarak yazıldığı için bu şekilde almayı uygun gördük. Nitekim çatı kelimesi bir binayı dış etkilerden korumak, yağmur sularının dışarıya akmasını sağlamak için üzerine örtülen kiremit, sac, tahta, ahşap, demir veya dam gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Bkz. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2011, s. 545; Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmâni*, Ankara 2000, s. 90.

³⁴ BOA. ML.VRD.TMT.d, Nr. 16097, s. 5, 7, 8.

Grafik 2: Asurî Mahallesi Hane Reislerinin Mesleklerinin Yüzdeleri Dağılımı

4-Gelir Seviyelerine Göre Hane Reislerinin Mükellefiyet Durumları

Osmanlı ülkesinde yaşayan gayrimüslimler, *şeyhülislam* tarafından verilen fetva ile her yıl miktarı ve ilanı padişahın sorumluluğunda olan *cizye* vergisine tâbi idiler. Cizye mükellefleri *âlâ*, *evsât* ve *ednâ* şeklinde üç gruba ve vergi dilimine ayrılıyorlardı³⁵. Zengin, orta halli ve fakir anlamına gelen bu sınıflandırmaya göre zimmet hukuku çerçevesinde bir takım şartları taşıyan kimselerden kişi başına alınan bir vergi idi. Bu şartlardan bazıları belli bir yaşta bulunmak (14-75), hasta, sakat, işsiz olmamak ve *ehl-i zimmet*³⁶ olmaktı. Bu nitelikleri üzerinde taşıyan her *zimmî* cizye ödemekle yükümlü idi³⁷.

Verginin Müslüman ve gayrimüslim herkesin ödeme gücüne göre alınabilmesi için öncelikle kişilerin ödeme gücünün tespitini amaçlayan

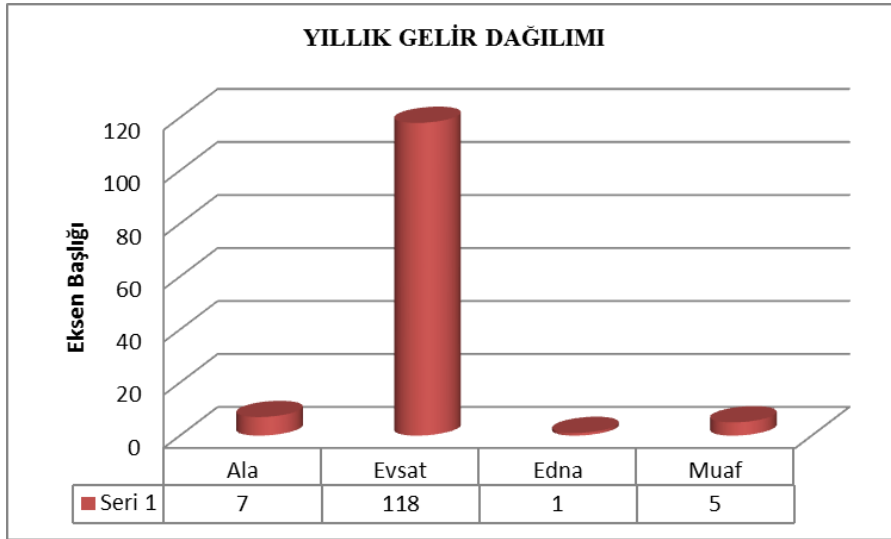
³⁵ Alâ sınıfına “Gani” veya “Zahîrû'l-gına muksir”, evsât sınıfına “Mutavassıtû'l-hal”, edna sınıfına ise “Fâkir-i mu'temel veya Fâkir-i kâsib” denilmiştir. Bunların tayini kazanca göre yapılmıştır. Kazancın miktarı yere ve zamana göre değişmiştir. Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Bellekten*, C. LV, S. 212-214, Ankara 1991, s. 373.

³⁶ Bahaeddin Yediyıldız, “İslâm Hukukunda Zimmilerin Yeri”, *Türk Kültürü*, 290, Ankara 1987, s. 335-339.

³⁷ Cizye maktu ve alerruüs (kişi başına) olmak üzere iki çeşittir. Maktu cizye fetih zamanında sulh yoluyla belirlenen ve genellikle devlete bağlı gayrimüslim devletler için uygulanan cizyedir. Alerruüs cizye ise mükelleflerin mali durumu dikkate alınarak şahıs üzerine tarh olunan bir vergidir. Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul 1996, s. 51. Halil İnalçık, “Cizye”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Ankara 1993, s. 45-48. Yavuz Ercan, *a.g.m.*, s. 371.

temettüât tahrirleri, mal varlığı ve yıllık gelire bağlı olduğundan, öncekilerden daha adil bir vergi dağılımını gerçekleştirmek için uygulamaya konulmuştur. Gelirler dikkate alınmadan tarh edilen vergi yerine *tahrir dayanan bir gelir vergisi uygulaması* tahrir uygulamasının ana esasını oluşturmaktadır³⁸.

Nitekim 16097 numaralı Asurî Mahallesi temettüât defterinde Ermeni gayrimüslim hane reislerinin hangi vergi diliminden cizye ödeyeceklerini gösteren tespitler yapılmıştır.

Grafik 3: Yıllık Gelir Miktarına Göre Hane Reislerinin Vergi Dilimleri

Bu tespitlere göre Asurî Mahallesinde *âlâ* diliminde cizye vergisine tabi olacakların sayısı 7'dir. 4, 26, 32, 33, 35, 37 ve 42 numaralı hane reislerinin isimlerinin üstüne *âlâ* işareti konulmuştur³⁹. Bu rakam mahalledeki hane reislerinin % 5'ine tekabül etmektedir.

Gelirleri ve meslekleri açısından karşılaştırıldıklarında bu 7 kişiden 6 hane reisinin *çatıcı*, 1 hane reisinin ise *bohçacılık* yaptığı anlaşılmaktadır. Senelik gelirleri ise 150-325 kuruş arasında değişmektedir.

Mahalledeki cizye mükellefi sayısı içerisinde en kalabalık grup, 118 kişiyle orta halli olanlardır. Toplam hane reisleri arasında % 90'ı teşkil eden ve *evsât* gelir düzeyinden cizye vergisine tabi olanların sayısının bu kadar

³⁸ Abdullatif Şener, *Sona Doğru Osmanlı (Ekonomi ve Maliyet Üzerine Yazılar)*, Ankara 2007, s. 118.

³⁹ BOA. ML.VRD.TMT.d, Nr. 16097, s. 2, 4,5, 6.

yüksek olması, hane reislerinin yanında cizye şartlarını taşıyan diğer bireylerin (oğulları, kardeşleri veya diğer erkekler) deftere hane reisleriyle birlikte yazılmalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla mahalledeki hane sayısı 63 iken, hane reisleriyle birlikte cizye mükellefi sayısı 131'e ulaşmaktadır.

Defterde sadece 16 numaralı hanede ikamet eden *Borsam veled-i Tomacan* isimli Ermeni yıllık 50 kuruş gelirine istinaden *ednâ* olarak kayıtlıdır. Kendisi *ednâ* halli iken birlikte aynı hanede yaşadığı oğulları *Ohan* ve *Tomacan* ise *evsât* olarak kaydedilmiştir⁴⁰.

Osmanlılar şer'i hukuka uygun olarak kadın, çocuk, kör, mâlul, işsiz ve fakir kimseleri cizye vergisinden sürekli muaf tutmuşlardır. Ayrıca elinde padişah beratı olan, devlet için çalışan (zimmi sipahiler, voynuklar, martoloslar, eflakler) askerî sınıf ile birinci dereceden yakınları, yabancı elçilerin tercümanı olan zimmiler de muaf tutulmuşlardır⁴¹. Elimizdeki defterde de vergiden muaf olanlara tesadüf edilmektedir. Bunların oranı % 4' tür.

Örneğin defterdeki 5 kişinin toplam temettüât haneleri boş bırakılmıştır. Vergiden muaf tutuldukları tahmin edilen bu kişilerden 25 numaralı hanede sakın *Manik veled-i Karabet* hakkında *mumcu* esnafından olduğu, 1,5 dönümlük bahçesinden yıllık 20 kuruş geliri olduğu, *evsât* geliri grubuna dahil edildiği, ancak *iktidarı olmadığı* belirtilerek vergi hanesinin boş bırakıldığı anlaşılmaktadır. İsmi sonundaki *keşiş* ifadesi vergi hanesinin boş bırakılma sebebi olarak din adamı kimliğini ön plana çıkarmaktadır⁴².

56 numaralı hane sakini *Serkes Keşiş veled-i Melkon* da *evsât* olarak gösterilmiş olup, *mütemekkin olduğu hanesinden başka bir gûna emlak, arazi ve hayvanatı olmayıp fakat keşişlikle meşgul* denilerek yine yıllık temettü alanı boş bırakılmıştır⁴³.

Aynı şekilde 45 numaralı hanede sakın *Bağdesar veled-i Borsam, dikici çırağı* ve *evsât* gelire sahip olmasına rağmen *yetim ve iktidarı olmadığı* gerekçesi ile; 28 numaralı hanedeki *Mirzo veled-i Tomacan* ise *amelmande*

⁴⁰ BOA. ML.VRD.TMT.d, Nr. 16097, s. 3.

⁴¹ Halil İnalçık, "Cizye", s. 46.

⁴² Rahip ve keşişlerin ilk dönemlerde cizyeden muaf oldukları anlaşılmaktadır. Mesela II. Mehmed devrinde bir metropolitin vergiden muaf olduğunu gösteren kayıtlar vardır. 1691'den sonra ise mâluller dışında bütün rahipler vergi mükellefi sayılmışlardır. 1692'de hükümete bir arzuhal sunan rahipler, kazancı olmayan ve geçimlerini temin edemeyenlerin şer'i bakımdan muaf olmaları gerektiğini ileri sürdülerse de devlet İmam Yusuf'un görüşünü esas alarak bu talebi reddetti. Nitekim 1839'da "Athos Manastırı" rahipleri bütün vergilerden muaf olmalarına rağmen cizyelerini ödemeyi sürdürüyorlardı. Halil İnalçık, "Cizye", s. 46.

⁴³ BOA. ML.VRD.TMT.d, Nr. 16097, s. 6.

olduğu; 40 numaralı hanede oturan *Arakil* ise *borçlu olduğu* için ve mahkemesi devam ettiğinden dolayı yıllık temettüât haneleri boş bırakılmak suretiyle vergiden muaf tutulmuşlardır⁴⁴.

Görüldüğü gibi Asurî Mahallesi temettüât defterinde *âlâ*, *evsât*, *ednâ* ve *muaflar* dahil mükellef sayısı 131'dir. Fakat defterin tamamı incelendiğinde bu oranların hangi üst veya alt sınır ölçü kabul edilerek belirlendiği tam olarak anlaşılamamaktadır.

Örneğin, defterde hane reislerinin yıllık gelirleri en az 20 kuruştan başlamakta ve en yüksek 375 kuruşa kadar çıkmaktadır. 12 kişi yıllık 200 kuruş gelir elde etmesine rağmen hepsi *evsât* diliminde yer alırken, 150 kuruş yıllık geliri olan 42 numaralı hane sakini *Karabet Kesbar âlâ* ve 37 numaralı hane sahibi *Manik veled-i Avin* 190 kuruş senelik geliriyle yine *âlâ* üzere kaydedilmiştir⁴⁵.

Bu örnekleri çoğaltmamız mümkündür. Mesela 54 numaralı hanede oturan ve yıllık geliri 300 akçe olan tüccar esnafından *Ohannes veled-i Ohan* ile yıllık 30 kuruşluk geliri olan 7 hane reisi (14, 28, 31, 34, 50, 57, 61 numaralı haneler) defterde *evsât* gösterilmiştir. Arada 270 kuruşluk büyük bir fark olmasına rağmen aynı vergi diliminde yer almalarının defterde her hangi bir açıklaması yapılmamıştır. 62 numaralı hanede oturan *Melkon* amelelikle senede kazandığı 25 kuruş ile *evsât* diliminde yer alırken, 16 numaralı hane reisi *Borsam* yıllık 50 kuruşluk gelirine rağmen deftere *ednâ* (fakir) olarak kaydedilmiştir⁴⁶.

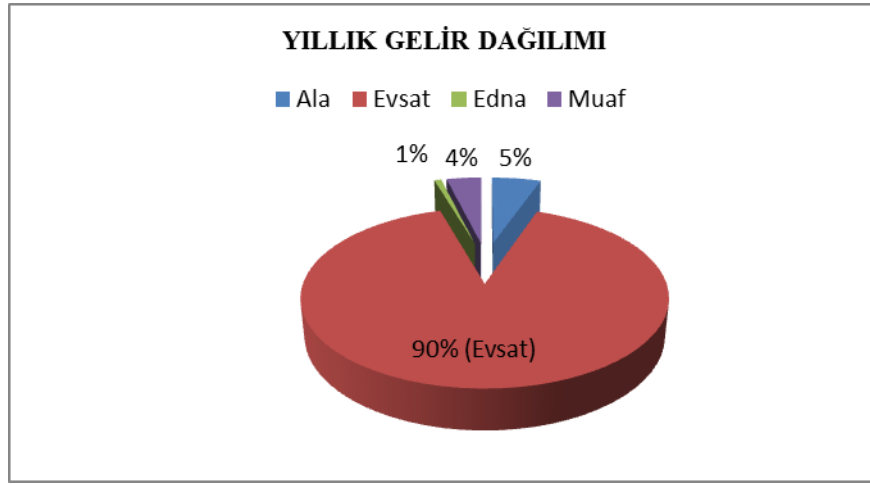
Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi hane reislerinin hangi orana göre cizye vergisine tabi olacakları belirlenirken, belli bir standart ölçünün olmadığı anlaşılmaktadır. Yapılan yanlışlıkların bilerek veya kasten mi yapıldığı veya deftere yansıtılmayan özel bir durumdan mı kaynaklandığı veya vergi toplayıcıların bu işte bir suiistimal ve çıkarlarının olup olmadığı akla gelen ihtimallerden bazılarıdır. Bu konuyla ilgili ülke genelinde yapılan tahrirlerdeki yanlışlıklar hakkında İnalçık, vergi toplayıcılarının yüksek seviyede vergi ödemeleri gereken zenginlerin vergilerini düşük göstermek için rüşvet alarak daha alt seviyeden ödemelerini temin ettiklerine ve onlardan meydana gelen açığı fakir kesime yüklemeye çalıştıklarına dikkat çekmektedir⁴⁷.

⁴⁴ BOA. ML.VRD.TMT.d, Nr. 16097, s. 4, 6.

⁴⁵ BOA. ML.VRD.TMT.d, Nr. 16097, s. 5, 6.

⁴⁶ BOA. ML.VRD.TMT.d, Nr. 16097, s. 3.

⁴⁷ Halil İnalçık, "Cizye", s. 48.

Grafik 4: Asurî Mahallesi Hane Reislerinin Gelir Miktarlarının Yüzdeleri Dağılımı

5-Hanelere ve Gelir Dağılımına Göre Cizye Mükellefleri ve Gelir Dağılımları

Cizye vergisinin kimlerden, ne kadar, hangi ay veya mevsimde, kimler tarafından toplanacağı, hangi evrakların tanzim edileceği gibi pek çok konu farklı tarihlerde çıkarılan fermanlarla (*1691 Fermanı gibi*) belirli aralıklarla yeniden düzenlenmiştir⁴⁸.

19. yüzyılda dünyada meydana gelen değişimlere ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik şartlara bağlı olarak, cizye uygulamasında yeni bazı düzenlemelere gitme gereği hâsıl olmuştur⁴⁹. 1840 yılından itibaren başlatılan temettüât sayımları bu açıdan önemlidir. Muhassıllar gözetiminde başlatılan bu yeni uygulamadan

⁴⁸ Bu süreç hakkında bilgi için bkz. Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *DTCF Dergisi*, C. 5, S. 5, Ankara 1947, s. 483-511; B. C. Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye (Baş Vergisi)", (Terc. Şinasi Altundağ), *Belleten*, C. VIII, S. 32, Ankara 1944; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997; Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Haz. Halil İncalcık- Şevket Pamuk), Ankara 2001, s. 35-50. Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler", s. 371-391.

⁴⁹ 19. yüzyılda cizye ile ilgili ilk değişiklik II. Mahmut tarafından gerçekleştirildi. Bu değişikliğin sebebi cizyenin tahsilinde yaşanan suiistimalleri ortadan kaldırmaktı. 26 Nisan 1834 tarihli bir irade ile cizye miktarları yeniden belirlendi. Buna göre âla 60, evsât 30 ve ednâ 15 kuruş olarak tespit edildi. Ayrıca cizye idaresi ile ilgili olarak her kazada başında kadının bulunduğu bir meclis (komisyon) oluşturuldu. Taşradaki tüm cizye işlemlerini bu komisyonlar yürütecekti. Buna benzer bazı yeni uygulamalarla bile yolsuzluk ve şikâyetlerin önüne geçilemedi ve istenen sonuç elde edilemedi. Bkz. Musa Çadrcı, *a.g.e.*, s. 329.

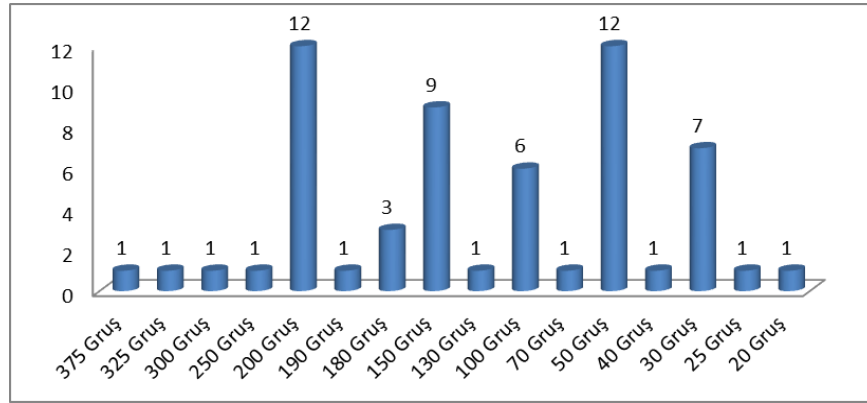
memnun kalınmadığı için 1844’de temettüât tahrirlerinin yenilenmesine karar verilmiştir. Ancak yapılan ikinci temettüât sayımı merkezden gönderilen memurlar tarafından değil, Müslümanların meskûn oldukları yerlerde köy ve mahalle muhtarlarıyla imamı tarafından yapılırken, gayrimüslimlerin meskûn oldukları yerlerde papaz ve kocabaşların marifetiyle ve bazen ziraat memuru veya vekilleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu düzenlemelerin amacı artan yolsuzluk ve şikâyetlerin önüne geçmektir. Ayrıca Müslüman ve gayrimüslim halkın maddi imkânlarının tespit edilerek, daha adil ölçülerde vergi tarh etmek ve bu vergilerle devlet gelirlerini arttırarak harcamaların finansmanını sağlamaktır⁵⁰.

Nitekim Asurî Mahallesi temettüât defterinin sonunda *kocabaş* ve *papazlarının* mühürleriyle tahrir yazımının bitirildiği tasdiklenip *ehl-i vukufları müfferikleriyle tahkik olunub ketm ve ihfa olunmayarak sebt-i defter olundu* denilerek sayım ve tahrir işleminin 1262/1846’de tamamlandığı kayıtlıdır⁵¹. Ancak toplam yekûn belirtilmemiştir.

Buna göre mahalledeki hane reislerinden kaç tanesinin bir senede ve ne kadar kuruş kazandığı tablo halinde aşağıda verildiği şekilde hesaplanabilmektedir.

⁵⁰ Temettüât vergisi önceleri sadece Müslümanlardan alınmaktaydı. Bu yüzden Müslüman halk vergi vermemek amacıyla öncelikle başkentte büyük ticarethanelerini gayrimüslimlere devretmeye başlamış, bu durum hazineyi zarara uğratınca yeni bir düzenleme ile temettüât vergisini kapsamı genişletilerek İranlılar ve Yunanlılar hariç bütün Osmanlı tebaasından alınmasına karar verilmiştir. Mustafa Serin, *a.g.m.*, s. 721. Abdurrahman Vefik, “*Memâlik-i Osmaniye’de ecânibin ikametine müsaade olunmadığı zamanlarda temettü vergisinin sırf Osmanlılara aidiyeti tabi’dir. Fakat tebaa-i ecnebiyyenin ikamet ve ticaretine müsaade olunduktan sonra bil’l-umum Avrupa memleketlerinde cari olan kavaide tevfiikan olanların da Osmanlılar gibi temettü vergisine tâbiyyetleri muhakkak ve muktezay-ı adalettir. Bir memlekette kendi tacirinden vergi alıp ta ecnebi tacirden vergi almamak demek kendi ticaretini ve bi’n-netice mevcudiyet-i iktisâdiyyesini ezmek bitirmek demektir*” demek suretiyle kaygılarını dile getirmektedir. Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Ankara 1999, s. 456.

⁵¹ BOA. ML.VRD.TMT.d, Nr. 16097, s. 8.

Grafik 5: Asurî Mahallesi'ndeki Hane Reislerinin Senelik Temettüât Gelirleri

Tabloda görüldüğü gibi senede 200 kuruş ile 50 kuruş geliri olanların sayısı eşittir. Diğer hane reislerinden 9 kişi 150 kuruş, 6 kişi 100 kuruş ve 7 kişi 30 kuruşluk bir gelire sahiplerdir. Sadece 4 hane reisinin yıllık gelirlerinin 250-375 kuruş arasında olmasının ise kesin bir izahı yoktur. Çünkü bu kişiler arasında 300 kuruşluk geliri olan bir kişi tüccar, diğerleri çatıca esnafındandır. Mahallede 50 kişinin çatıcılık mesleğini icra ettiği dikkate alındığında gelirler arasındaki bu farkın sebebi, muhtemelen bu kişilerin hanelerinde en az iki-üç *cizye* yükümlüsü oğullarının, karındaşlarının veya onların çocuklarının bulunması olabilir. Hane reisinin dışında evinde ikamet eden diğerlerinin meslekleri yazılmamış ancak hangi vergi diliminden *cizyeye* tabi olduklarını gösteren harfler konulmuştur. Oysa aynı mesleği icra etmelerine rağmen 3 numaralı hane reisi *Kivork*'un senelik geliri 50 kuruş, 57 numaralı hane reisi *çatıca Kaspar*'ın senelik kazancı ise 30 kuruştur⁵². Ancak bunların hanelerinde vergi mükellefi yaşta çocukları veya akrabaları bulunmamaktadır.

Diğer hane reislerinden meslekleri *bohçacı*, *boyacı*, *demirci* ve *yapucu* olanların gelirleri de ortalama 150-200 kuruş arasında değişmektedir. Hepsinin hanesinde en az üçer tane *cizye* mükellefi çocukları veya akrabaları bulunmaktadır. Bu durum, baba ve oğulların veya akrabaların aynı mesleği icra ederek daha fazla iş alıp ortalamanın üstünde bir gelire sahip olmalarının sebebi şeklinde yorumlanabilir.

⁵² BOA. ML.VRD.TMT.d, Nr. 16097, s. 2, 7.

40 numaralı hanedeki *Arakel*, oğulları ve torunları ile aynı evde yaşamaktadır. Hanede yaşayan toplam *cizye* mükellefi sayısı 7'dir. *Çatıcı* esnafından ve *evsât* olarak kayıtlıdır. *Arakil'in müflis* olduğu, borcu sebebiyle mahkemede davasının hala devam ettiği ve *iktidarı olmadığı* notundan sonra gelir hanesi boş bırakılmıştır⁵⁴.

Grafikte görüldüğü gibi genel olarak hanelerdeki *cizye* mükelleflerinin sayısına bakıldığında 1 hane 7 mükellef (% 2), 2 hane 5'er mükellef (% 3), 4 hane 4'er mükellef (% 6), 15 hane 3'er mükellef (% 24), 15 hane 2'şer mükellef (% 24) ve 26 hane ise 1'er *cizye* mükellefi (% 41) barındırmaktadır⁵⁵.

Buraya kadar elde edilen veriler ve tespitlere göre mahallenin yıllık temettüât geliri toplamı, defterin sonunda belirtilmese de hesaplamamıza göre 1846 yılında 7.425 kuruştur. Fakat bu toplam üzerinden ne kadar vergi alınacağı veya uygulanacak katsayı hakkında her hangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak 1846 tarihli Harput'a bağlı sancak ve kazaların *cizye* miktarlarını gösteren bir çalışmada Tanzimat döneminde *cizye* katsayısının Harput'ta *âlâ*, *evsât* ve *ednâ* için 60, 30, 15 olarak tespit edildiği ifade edilmektedir⁵⁶.

Cizye yükümlüsü hane reisleri ve diğer hane halklarının sayısından yola çıkarak Asurî Mahallesi'nin nüfusu hakkında bir tahminde bulunmak oldukça güçtür. Fakat 1840 tarihli Harput Nüfus Defteri'ne göre yapılan bir çalışmada Asurî Mahallesi'ndeki hane sayısı 57, erkeklerin sayısı 206 olarak gösterilmekte ve hane başına düşen ortalama erkek nüfusun yüzdesi ise % 27 olarak belirtilmektedir⁵⁷.

Burada verilen 206 rakamının sadece *cizye* mükellefi olanları mı yoksa hanedeki tüm erkek evlat sayısını mı gösterdiği net olmamakla birlikte çalışmanın devamında Asurî Mahallesi'ndeki erkek evlat sayısı 55 olarak gösterilmiştir⁵⁸. Muhtemelen 55 sayısı, bu 206 sayısının içerisinde olmalıdır. Şu halde 1840 tarihli bu defter ile incelemekte olduğumuz 1845-46 tarihli temettüât defteri karşılaştırıldığında hane sayısı 6adet artmışken, mükellef sayısında düşüş gözlenmektedir.

1840'lardan sonra Harput'taki gayrimüslim nüfusta yaklaşık % 20'lik bir azalmanın meydana geldiği, 1843 tarihli bir başka nüfus yoklama defterine göre ise Harput'tan İstanbul, Erzurum, Sivas ve Kudüs gibi büyük

⁵⁴ BOA. ML.VRD.TMT.d, Nr. 16097, s. 6.

⁵⁵ BOA. ML.VRD.TMT.d, Nr. 16097, s. 1-8.

⁵⁶ Ahmet Aksın, a.g.e., s. 250-251.

⁵⁷ Salih Akyel, a.g.t., s. 33.

⁵⁸ Salih Akyel, a.g.t., s. 42.

şehirlere bazı gayrimüslimlerin göç ettiği belirtilmektedir⁵⁹. Nitekim incelediğimiz defterde bazı hane reisinin (30, 58, 63) İstanbul ve Erzurum'da oldukları tespit edilmiştir. Bu kişilerin geçici veya sürekli mi gittiklerine ilişkin her hangi bir ipucu verilmezken, bu durumun mahalle ölçeğinde devlet için cizye gelirlerinde bir azalmaya sebep olduğu muhakkaktır.

6-Ev, Dükkân, Arazi, Tarla, Bağ ve Bahçesi Olan Hane Reisleri

Temettüât defterlerinin sunduğu veriler arasında yer alan hane reislerinin meslekleri ve kazançları dışında sahip oldukları emlak, arazi ve hayvanat hakkındaki bilgiler özellikle sosyo-ekonomik açıdan bazı değerlendirmelerde bulunmak için oldukça değerlidir.

Ne yazık ki elimizdeki temettüât defteri bu konuda zengin bir içeriğe sahip değildir. Buna rağmen sınırlı da olsa Asurî Mahallesi hane reislerinin sahip oldukları emlak ve arazi miktarları hakkında bazı tespitlerde bulunabilmekteyiz. Hane reislerinin elindeki mütevâzi sayıda gayrimenkuller sıralamasında ev, üzüm bağı, bahçe, tarla ve dükkân sahipliği başta gelmektedir.

Defter üzerinde yaptığımız tespite göre evi olanların sayısı 49'dur. Defterde *mütemekkin olduğu hanesinden gayri* ifadesi ile bu durum teyit edilmektedir. Ancak 14 hane için böyle bir ifade kullanılmadığı gibi, 50 numaralı hanede oturan *Menas veled-i Melkon* için *mersumun hanesi dahi olmayıp kilise vakfında sakin fakat amelelik ile meşgul* şeklinde bilgi verilmektedir⁶⁰. Yine 46 numaralı hanede oturan *Kesbar veled-i Ayras*'ın da hanesinin olmadığı *aher hanelerde sakin* olduğu kayıtlıdır⁶¹.

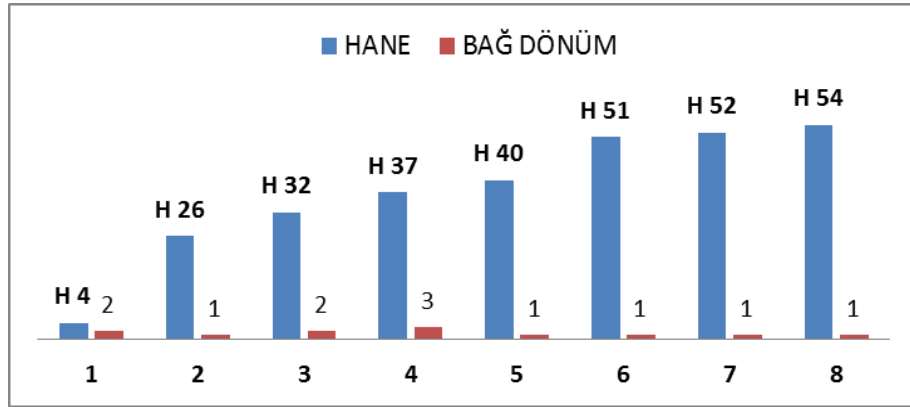
Evi olmayan bu 14 kişi hane reisi olarak kaydedildiklerine göre evleri olmasa dahi *cizye* yükümlüsü şartına haiz idiler. Kendilerinin evi olmasa bile kirada oturuyor olmaları mümkündür. Nitekim 17 numaralı hanede oturan *demirci* esnafından *Kirmiz veled-i Merdo*'nun kendi evinin olmadığı, *Boyacı Ohan*'ın hanesinde *icare ile mütemekkin* olduğu belirtilmektedir⁶². 8 hane reisinin büyüklükleri 1-3 dönüm arasında değişen küçük bağlık alanlarının bulunduğu, yine defterde geçen kayıtlardan anlaşılmaktadır.

⁵⁹ Ahmet Aksın, *a.g.e.*, s. 251-252.

⁶⁰ BOA. ML.VRD.TMT.d, Nr. 16097, s. 7.

⁶¹ BOA. ML.VRD.TMT.d, Nr. 16097, s. 6.

⁶² BOA. ML.VRD.TMT.d, Nr. 16097, s. 3.

Grafik 8: Mahalleli Arasında Bağı Olan Hane Reisleri ve Bağların Büyüklükleri

Tabloda 4, 26, 32, 37, 40, 51, 52 ve 54 numaralı hane reislerinin bağlarının olduğu anlaşılmaktadır. Halk arasında çoğunlukla üzüm yetiştirilen bahçe anlamında bilinen bağın nevi belirtilmemiş, sadece 37 numaralı hanenin bağı için *üç evlek üzüm bağı* şeklinde bir ifade kullanılarak *hasılat-ı senevisi* 40 kuruş olarak kaydedilmiştir⁶³. Diğer bağların üzüm bağı olup olmadığına ait bir işaret yoktur. Sadece bu bağların otundan elde edilen *hasılat-ı senevisi* 25 kuruş olarak verilmiştir. 4 bağ için *hasılat-ı senevisi* hanesi boştur.

Kimi yerde doğrudan sahip olunan yerin bahçe olduğu açıkça ifade edilmektedir. Örneğin 25 numaralı hane sakini *Manik veled-i Karabet*'in 1,5 dönümlük bahçesi ve bu bahçenin otundan *hasılat-ı senevisi* 20 kuruş gelir elde ettiği belirtilmektedir⁶⁴.

Defterde sadece bir yerde tarladan bahsedilmektedir. Sahibi ise 47 numaralı hane reisi *Tomacan veled-i Aleksan*'dır. Harput'a bağlı *Kezin* karyesinde bulunan tarla kiraya verilmiş, 2 batman *penbe* (pamuk) ve *beheri* 25 kuruştan toplam 50 kuruş senelik gelir elde edildiği kaydedilmiştir⁶⁵.

Gayrimenkuller ile son bilgi 17 numaralı hane reisi *demirci* esnafından *Kirmiz veled-i Merdo*'nun dükkânı ile ilgilidir. Defterde çalıştığı dükkânın kendi malı olduğu, ancak içinde yaşadığı kendi malı bir evinin olmadığı, kirada oturduğu belirtilmektedir⁶⁶.

⁶³ BOA. ML.VRD.TMT.d, Nr. 16097, s. 3

⁶⁴ BOA. ML.VRD.TMT.d, Nr. 16097, s. 4.

⁶⁵ BOA. ML.VRD.TMT.d, Nr. 16097, s. 6.

⁶⁶ BOA. ML.VRD.TMT.d, Nr. 16097, s. 3.

Görüldüğü üzere Asurî Mahallesi hane reislerinin sahip oldukları gayrimenkullerin çoğunluğu içerisinde mütemekkin oldukları evleridir. Bunun dışında bahsedilen bağ, bahçe, tarla ve dükkândan temettüât toplamını etkileyecek bir oranda gelir elde etmeleri (47 numaralı hane hariç) söz konusu değildir. Ayrıca defterde hanelerde beslenen her hangi bir hayvan ismine veya adedine rastlanılmamaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Değerlendirmeye çalıştığımız 16097 numaralı Asurî Mahallesi temettüât defteri, 1844-1846 yılları arasında Harput şehir merkezinde yer alan 5 gayrimüslim mahallesinden birisine ait ve günümüze kadar ulaşan tek gayrimüslim mahalle defteri olması sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir.

Tanzimat'ın ilanından sonra başlatılan temettüât sayımı uygulamasının bir sonucu olarak 1844-1845'te ikinci kez başlatılan sayım sürecinde tutulduğu anlaşılan defterin tamamlanma tarihi 1846 olarak belirtilmektedir. Dolayısıyla defterin bir yıllık gecikmeyle tutulduğu anlaşılmaktadır. Çeşitli kaynaklarda bu sayımın zaten uzun zaman aldığı ve bir yıl geçmesine rağmen temettüâtların çoğunun bitirilememesi yüzünden merkeze defterlerin ulaştırılmadığı yerlerin dahi olduğu ifade edilmektedir.

Toplam 63 hane olarak tespit edilen Asurî Mahallesi kimi kaynaklarda Süryanilerin meskûn olduğu bir mahalle olarak tanımlanırken, defterde yer alan isimlerden sadece bir kaçının Süryani kökenli isim taşıması ve geri kalan tüm isimlerin Ermeni ismi olması, söz konusu tarihte mahallenin gerçek sakinlerinin Ermeniler olduğunu göstermektedir. Bu durumun muhtemel kısa sebepleri üzerinde ana metinde durulmuştur.

Hane reislerinin yanı sıra aynı evde ikamet ettikleri anlaşılan erkek evlatlar, kardeş veya diğer akrabalar sebebiyle *cizye* vergisi mükellefi sayısı 131 kişidir. Bunlardan 5 hane reisi çeşitli sebeplerden ötürü vergiden muaf sayılmışlardır.

İslam hukukuna göre *cizye* yükümlüleri gelir durumlarına göre *âlâ*, *evsât* ve *ednâ* (zengin, orta halli, fakir) şeklinde üç vergi dilimi üzerinden *cizye* mükellefi sayılmışlardır. Mahallede bu sınıflandırmanın yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bunun yapılması sırasında çok titiz davranıldığı söylenemez. Ayrıca belli bir standardın olmadığı da anlaşılmaktadır. Örneğin yıllık geliri 200 kuruş olan bazı hanelerin vergi dilimi *âlâ* olarak tespit edilmişken, geri kalan çok sayıda 200 kuruşluk gelirleri olan haneler *evsât* olarak kaydedilmiştir. Yıllık geliri 30, 40, 50, 70 kuruş arasında değişen pek çok kişi yine *evsât* kaydedilmişken, yıllık geliri 100, 150, 180, 190, 200 (bir yerde 300) kuruş arasında değişenler de *evsât* kaydedilmiştir.

63 hanelik mahallede yıllık geliri 50 kuruşun altında olan onca hane reisi varken, 50 kuruş geliri olan sadece bir hane *ednâ* kaydedilmiştir. Dolayısıyla vergi mükelleflerinin dâhil olacakları vergi dilimleri belirlenirken bu kadar yanlışlığın yapılması eğer fark edemediğimiz özel bir husus yoksa ya dikkatsizlik, ya ciddiyetsizlik ya da iltimas ile ancak izah edilebilir. Halbuki defterin şekil açısından düzeni göze hitap edecek kadar muntazamdır.

Mahallede ikamet edenler arasında sadece 7 kişinin hali vakti diğerlerine göre daha iyi görünmektedir. Mahalle halkının % 90'ı orta halli geliri olan insanlardır. *Çatıcılık, amelelik, bohçacılık ve demircilik* meslekleri mahalledeki en yaygın meslek gruplarıdır. Aynı işi yapmalarına rağmen yıllık kazançları arasında bariz farkların olması tahminimizce ailede vergi mükellefi sayısının fazlalığı veya eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Yani hane reisinin evinde birlikte ikamet ettiği çocukları ve akrabalarının sayısı fazla ise muhtemelen aynı iş kolunda çalışarak daha fazla kazançta sahip olabilmektedirler. Aynı mesleği icra ettikleri halde düşük gelirli olanların evlerinde genellikle aile reisinden başka bir cizye mükellefi bulunmamaktadır. Sadece bir hane reisinin çalıştığı dükkânın kendisinin olduğu belirtilmişken, diğerlerinin mesleklerini nerede icra ettiklerinden hiç bahsedilmemiştir.

Bu arada mahalledeki 30 hane reisinin mesleğinin *çatıcı* olarak deftere kaydedilmiş olmasına rağmen, aynı tarihlerde Harput şehrindeki nüfus ve esnafın tespiti hakkında nüfus ve kefalet defterleri kullanılarak yapılan çalışmalarda *çatıcı* isminin geçmemesi, üzerinde durulması gereken önemli bir ayrıntıdır.

Yıllık temettüât geliri toplamı defterin sonunda belirtilmemiş ancak tarafımızdan 1846 yılında 7.425 kuruş olarak hesaplanmıştır. Mükelleflerin hangi oranda cizye vergisine muhatap olacakları, katsayılar veya tahsilat işlemlerine ait bir kayıt bilgisi örneği mevcut değildir. Ayrıca keşişlerin veya din adamlarının vergiden muaf tutuldukları ve dolayısıyla yıllık kazanç kısımlarının boş bırakıldığı açıkça görülmektedir. Ayrıca mahalle sakinlerinin cizyenin dışında ödemekle mükellef oldukları başka bir vergiye tesadüf edilmemiştir.

Kırk dokuz hane reisinin oturduğu evi kendisininindir. Geri kalan 14 hane reisinden bir kısmı kiraladıkları evlerde ikamet etmektedirler. Bazıları ise kilise vakfında veya başka haneler yaşamlarını sürdürmektedirler. Kimi hane reisi ise borcundan dolayı mahkemeye düşmüştür. Mahkemesi sonuçlanmadığı için gelir hanesi boş bırakılmıştır.

Bazı hane reisleri sayımın yapıldığı tarihte şehir dışına çıkmışlardır. İstanbul ve Erzurum'da oldukları kayıtlıdır. Ailelerinin beyanına göre gelirleri yazılmış olmalıdır.

Mahalle sakinlerinin evlerinden hariç sahip oldukları gayri menkulleri yok denecek kadar azdır. Toplam sekiz hane reisinin bağ, tarla ve bahçesinden söz edilmektedir. Bunların hasılat-ı senevileri genellikle belirtilmemiştir. Sadece üç evlek bir üzüm bağından elde edilen senelik 40 kuruşluk gelirin yıllık temettüât miktarını etkilediği görülmektedir.

Mahallenin fiziki durumu hakkında değerlendirme yapılacak her hangi bir ipucuna rastlanılmamıştır. Defterin bitimindeki mühürlere başlarında bir kocabaş ve papazlarının olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi ML.VRD.TMT.d/16097 kodlu Harput Asurî Mahallesi Temettüât Defteri

2-Kitap ve Makaleler

ADIYEKE, Nuri, "Temettüât Sayımları Ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri", *OTAM*, 11, Ankara 2000, s. 769-825.

AHMET VEFİK PAŞA, *Lehce-i Osmânî*, Ankara 2000.

AKGÜNDÜZ, Ahmed - ÖZTÜRK Said, *Darende Temettüât Defterleri*, İstanbul 2002.

AKGÜNDÜZ, Ahmed - ÖZTÜRK Said, *Yozgat Temettüât Defterleri*, I, İstanbul 2000.

AKSIN, Ahmet, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ 1999.

AKYEL, Salih, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Harput Şehri'nin Nüfus ve Toplum Yapısı*, F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 2013.

AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2011.

BOZKURT, Gülnihal, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara 1989.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1997.

ÇAĞATAY, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *DTCF Dergisi*, 5/ 5, Ankara 1947, s. 483-511.

ÇAKIR, Coşkun, “ Tanzimat Dönemi Vergi Uygulamalarında Karşılaşılan Güçlükler Ve Vergi İhtilalleri”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 51/1, İstanbul 2001, s. 71-95.

ÇAKIR, Coşkun, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 2001.

ÇELİK, Şenol, “1261/1845 Tarihli Harput Kefalet Defteri ve Bu Deftere Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Harput Şehri”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, I/1 Elazığ 2014.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1997.

ERCAN, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Belleten*, LV/ 212-214, Ankara 1991, s. 371-391.

ERDOĞDU, İbrahim, *Harput’ta Gayrimüslimler (1823-1868)*, H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1994.

ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul 1996.

GÜRAN, Tefvik, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi”, *İ.Ü.İ.F. Mecmuası 60. Yıl Özel Sayısı*, 49, İstanbul 1998, s. 79-95.

İNALCIK, Halil, “Cizye ve Gayrimüslimler”, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, İstanbul 2011, s. 57-67.

İNALCIK, Halil, “Cizye”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8, Ankara 1993, s. 45-48.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)*, C. II, İstanbul 2004.

KARPAT, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul 2003.

KILIÇ, Sami, “Asurîler”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/1, Elazığ 2005, s. 97-106.

KÖKSAL, Osman, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Şumnu’daki Gayrimüslim Sekenenin Demografik, Sosyo-Ekonomik Görünümü”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/2, Eskişehir 2005, s. 186-212.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Osmanlı Sosyal ve İktisâdî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, *Belleten*, LIX/225, Ankara 1995, s. 395-412.

NEDKOFF, B. C., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Cizye (Baş Vergisi)”, (Terc. Şinasi Altundağ), *Belleten*, VIII/32, Ankara 1944, s. 599-652.

ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2008.

ORTAYLI, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara 2000.

ÖZCAN, Selim, “XIX. Yüzyılın Ortalarında Sinop’taki Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, *OTAM*, 30, Ankara 2011, s. 146-172.

ÖZEL, Oktay, “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, (Haz. Halil İnalçık- Şevket Pamuk), Ankara 2001.

ÖZKAYA, Yücel-AKYILDIZ Ali, “Muhassıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXI, İstanbul 2006.

ÖZTÜRK, Said, “Türkiye’de Temettüât Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/I, İstanbul 2003, s. 287-304.

SAYIN, Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Ankara 1999.

SERİN, Mustafa, “Osmanlı Arşivinde Bulunan Temettüât Defterleri”, *Başbakanlık I. Milli Arşiv Şurası*, Ankara 1998, s. 717-728.

SUNGUROĞLU, İshak, *Harput Yollarında*, I, İstanbul 1958.

ŞENER, Abdüllatif, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliye Politikaları”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 1991, s. 347-358.

ŞENER, Abdüllatif, *Sona Doğru Osmanlı (Osmanlı Ekonomisi ve Maliyet Üzerine Yazılar)*, Ankara 2007.

ŞENER, Abdüllatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990.

TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 2000.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997.

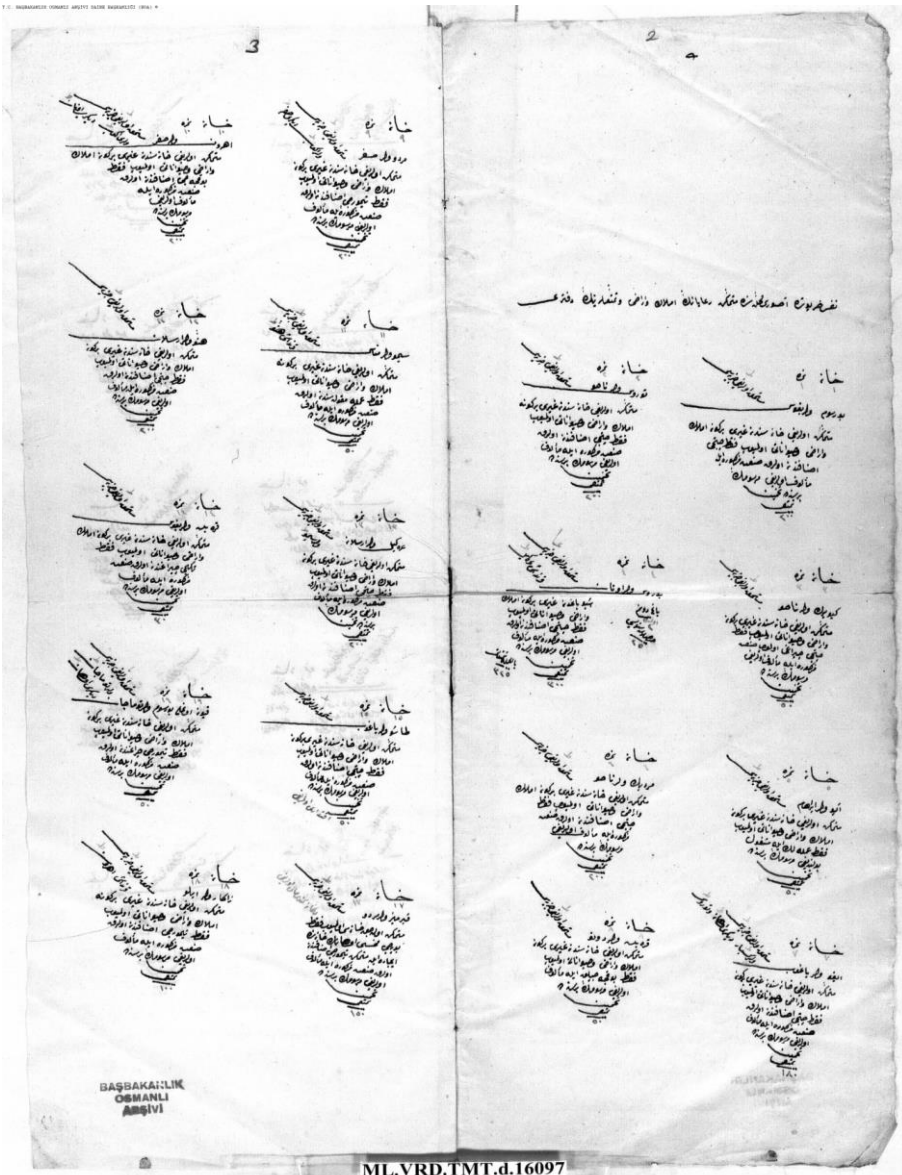
ÜNAL, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “İslâm Hukukunda Zimmilerin Yeri”, *Türk Kültürü*, 290, Ankara 1987, s. 335-339.

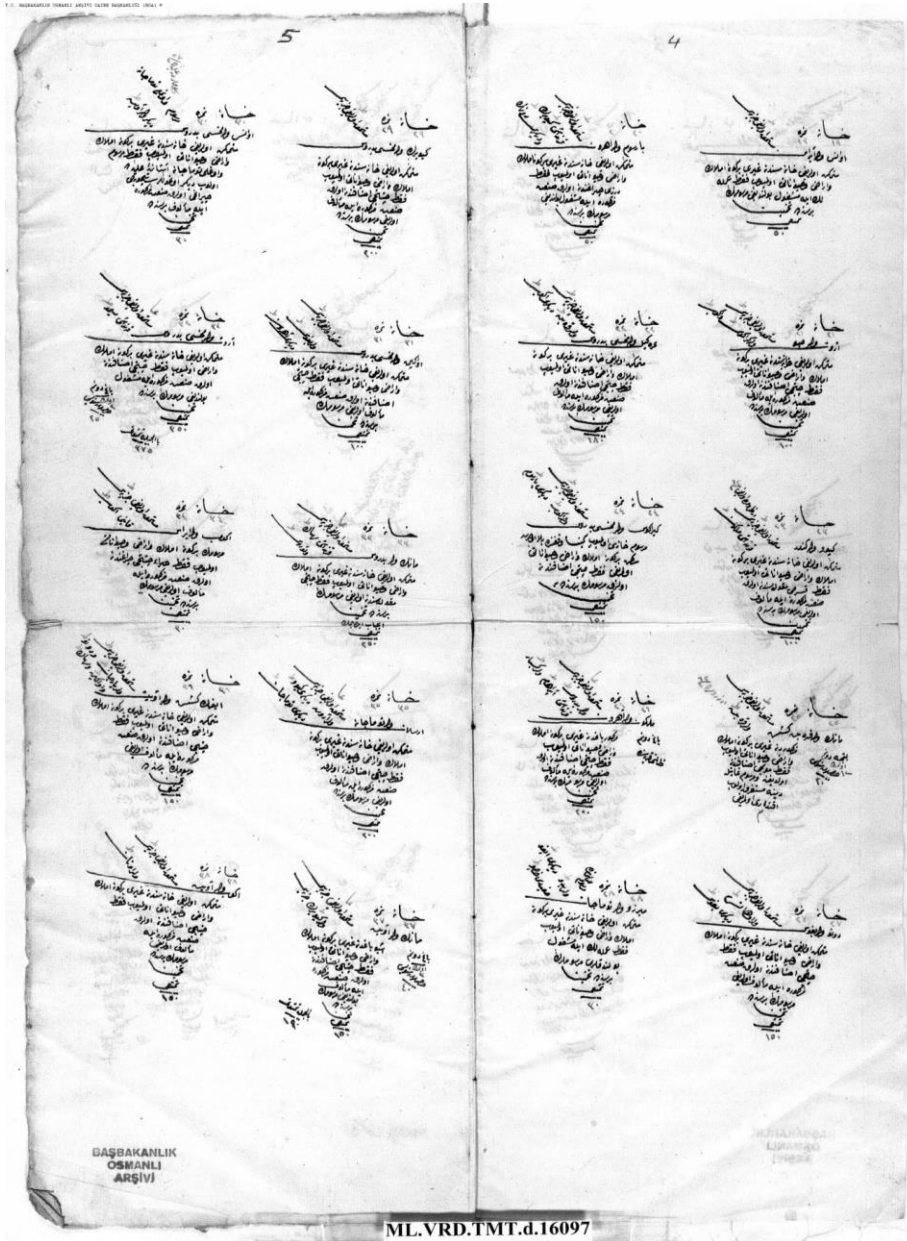
YILMAZÇELİK, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara 1995.

YÖRÜK, Doğan, “H.1259/M.1843 Tarihli Cizye Defterine Göre Kayseri’de Rum ve Ermeniler”, *Turkish Studies*, 8/11, Ankara 2013, s. 439-466.

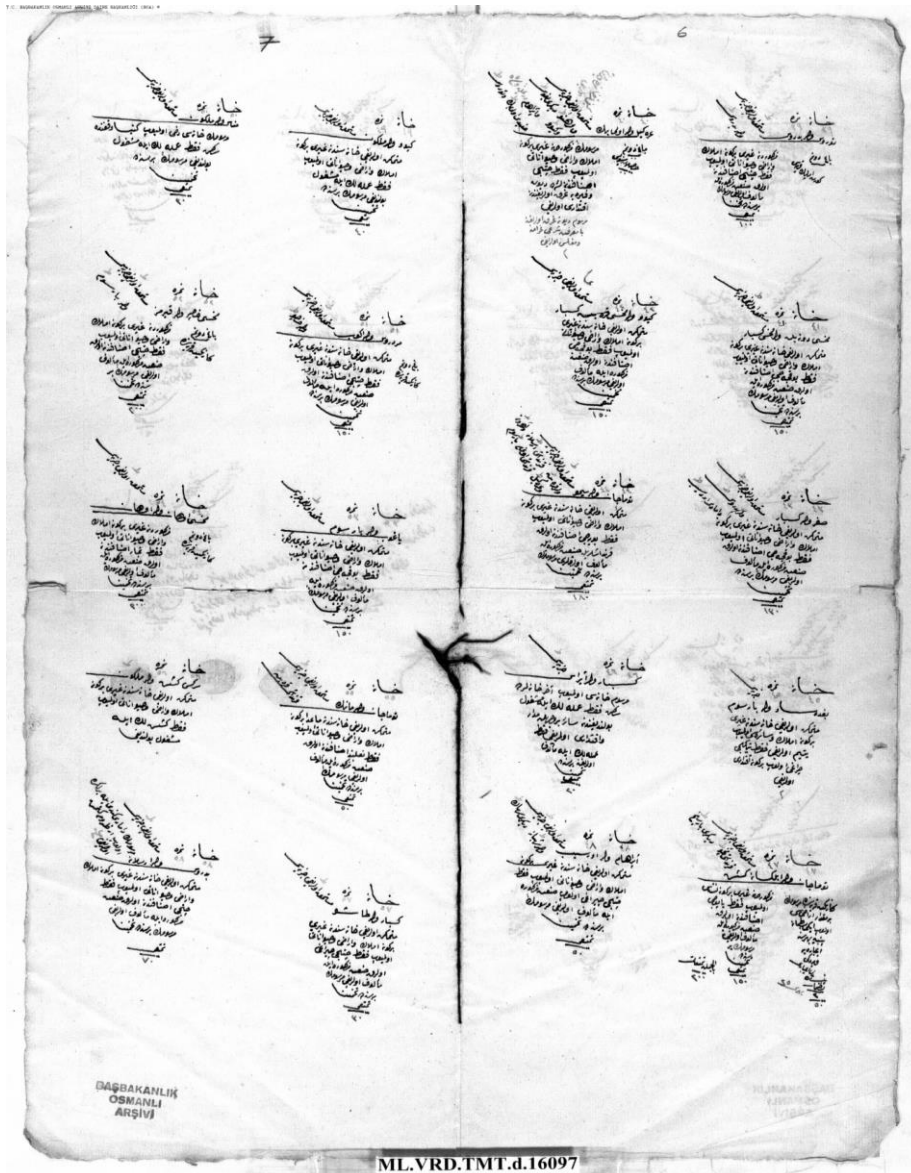
EKLER

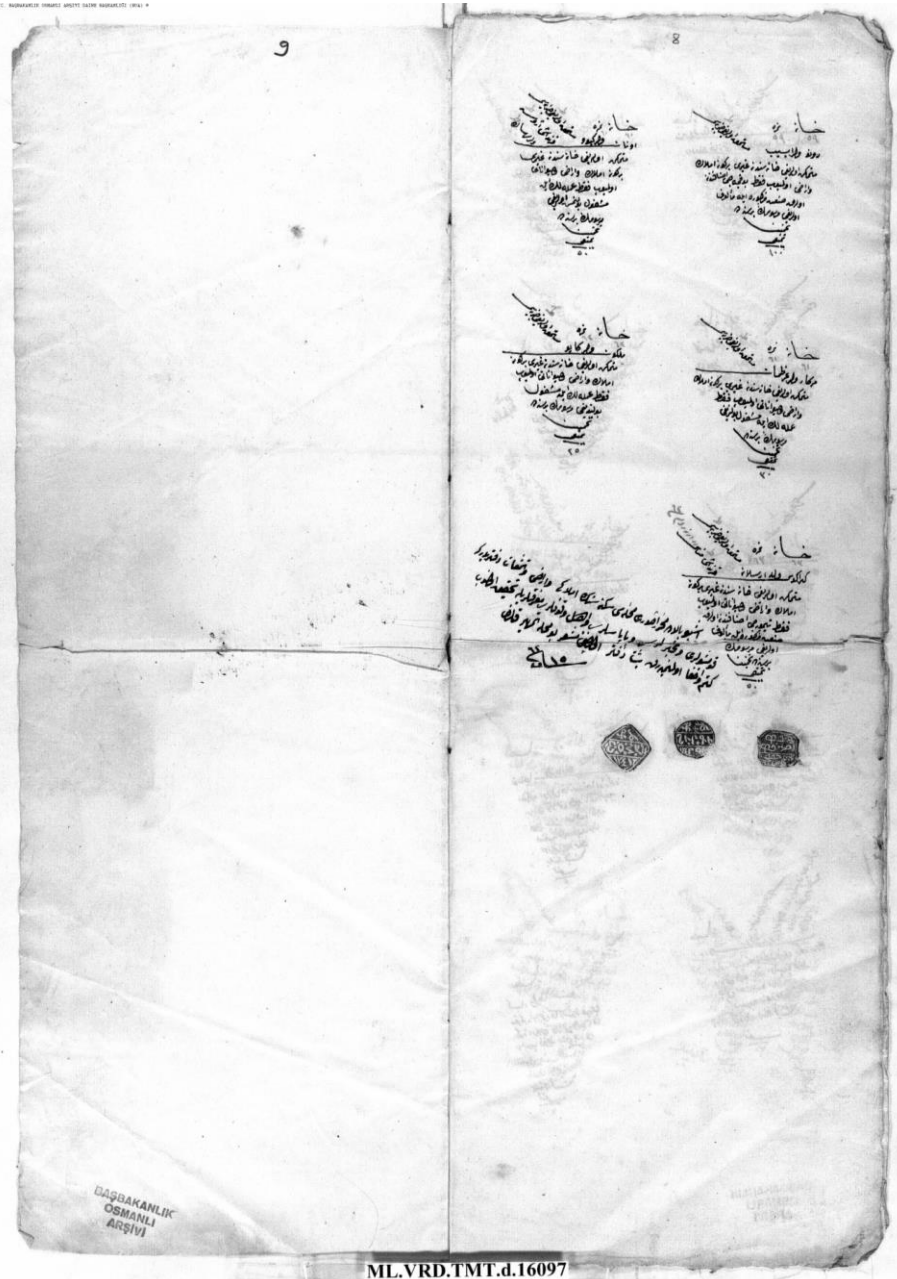
Ek 1: ML.VRD.TMT.d/16097 kodlu Harput Asurî Mahallesi Temettüât Defteri (s. 2-3)

Ek 2: ML.VRD.TMT.d/16097 kodlu Harput Asurî Mahallesi Temettüât Defteri (s. 4-5)

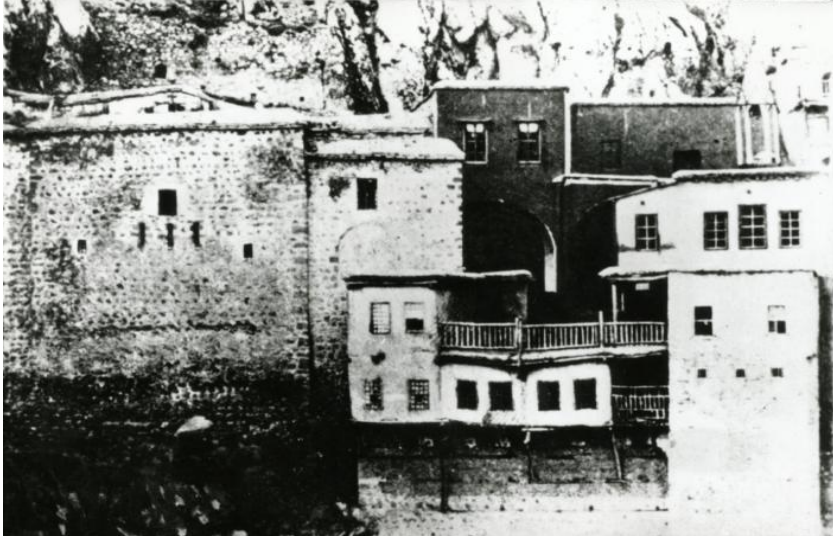

Ek 3: ML.VRD.TMT.d/16097 kodlu Harput Asurî Mahallesi Temettüât Defteri (s. 6-7)

ML.VRD.TMT.d.16097

Ek 4: ML.VRD.TMT.d/16097 kodlu Harput Asurî Mahallesi Temettüât Defteri (s. 8-9)

Ek 5: Asurî Mahallesinde Bulunan Meryem Ana Kilisesi (1936)

Ek 6: Harput Asurî Mahallesi ve Meryem Ana Kilisesi'nin 1902'deki Görünümü

Kaynak: İshak Tanoğlu, "Harput Süryani Kadim Ortodoks Meryem Ana Kilisesi'nin Dünü Ve Bugünü" *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, Elazığ 23-25 Mayıs 2013.*